

A moldvabányai ferences templom régí rovásjegyei

1. Tánczos Vilmos egyetemi előadótanár, néprajzkutató – a Csángóföld jó ismerője – 2005 nyarán Moldvabányát (Baia) is fölkereste. Elidőzött a „nagyon szép, izgalmas és titokzatos” egykori katolikus templom maradék romjainál, és több fényképfelvételt készített. A torony egyik támpilléren néhány falba karcolt rovásjelre is fölfigyelt, amelyeket lefényképezett.

2005. december 15-én Tánczos meglátogatott Kibédén. Színes fényképet hozott, tehát ekkor szembesültem először a moldvabányai templomrom néhány rótt jelével. Nyomban feltűnt a lineárisan elhelyezett grafémák szoros kötődése a székely (magyar) rovásíráshoz, néhány jelnek pedig a cirill ábécéhez. Beszélgetés közben csakhamar közös nevezőre jutottunk: érdemes volna a kutatókkal és más érdeklődőkkel megismertetni a moldvabányai ferences templom előtörténetét, ugyanakkor közölni kellene a rovásjegyeket. Magam elvállaltam a jelek „megtanulmányozását”, és ehhez további fényképfelvételeket kértem.

2. Tánczos 2006. január 29-én levelet írt, amelyhez több fényképfelvételt mellékel, és megküldte *Egy 16–17. századi magyar ferences moldvabányai sírkövéről* című dolgozatának kéziratát,¹ a következő levélbeli megjegyzéssel: „Sok információt találsz benne, aminek a felirathoz is van köze.” Nos, a tél – sok minden egyéb más mellett – azzal telt el, hogy alaposan szemrevételeztem a fényképeket. Több rajzvázlatot készítettem, a betűk jó része nem is okozott különösebb gondot, de néhány ponton valósággal „megállt a tudomány”. Régi, vélt vonalak (freskóhoz tartoztak volna?) „maradványai” zavarták az előrehaladást. Bebizonyosodott ismét: csak fényképek alapján roppant nehéz egyes betűk azonosítása.

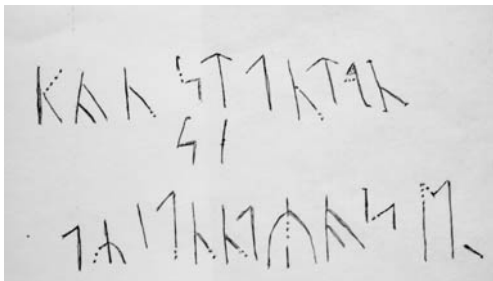
A fényképezőgép ugyanis mindent rögzít: jelekhez nem tartozó karcolásokat, vakolatsérüléseket, még egyes árnyakat is „jelentősít”. Így halaszthatatlanná vált a helyszínre való kiszálás, a feliratokkal való személyes megismerkedés.

3. A közös utazásra 2006. augusztus 18-án került sor. Tánczos barátom messzemenően támogatta munkámat: a szállítási gondok mellett minden feltételt biztosított ahhoz, hogy zavartalanul dolgozhassam. Létra nélkül – például – csak fél munkát lehetett volna végezni, a feliratok ugyanis a földtől jó három-három és fél méter magasan vannak.

A helyszínen leghamarabb a két – ugyancsak régi – ortodox templomot látogattuk meg, az egyikben épp felújítási munkálatok „folytak”, így a bejutás nem ütközött nehézségekbe. Aztán következett az egykori moldvai magyar ferencesek egyik központi „szent helye”: főlemelő érzés volt bejárni a romjaiban is fönségességet árasztó templomot, tudni azt, hogy Jó Sándor (Alexandru cel Bun) moldvai vajda idejében (1400–1431) már jól funkcionált, és itt nyugszik a fejedelemasszony, az erdélyi származású Losonczy Margit is.

4. A számunkra kivételes fontosságot nyert feliratok a kelet–nyugat tájolású templom délnyugati támpilléren vannak, a bal felőli részen. Három, egymás fölött elhelyezkedő sort alkotnak. A jeleket – meglátásunk szerint – nem a nyers vakolatba karcolták. Vonalszéli sorja, kitüremlés alig látható, a legtöbb helyen a lepattogzott mész alatti egykori szürkésfehér vakolat tűnik elő. Ez valójában a legelső vakolatréteg, amelyet az egykori kőművesek elsőként hordtak fel a kőfalra: mára egyre porladó állapotba jutott. Ujjbeggyel hozzányúltam egyik-másik betűhöz, hogy érzékeljem a vonal futását, s a vakolatszemcsék hullni kezdtek. Talán ezzel is ma-

¹ A tanulmány megjelenés előtt áll Veszprémben az S. Laczkovits Emőke tiszteletére összeállított *Lélek és élet* című emlékkötetben.

1. ábra

gyarázható a betűk túl széles (megszélesedett) volta: méretük általában 0,5–1 cm között ingadozik. A jelek magassága is elüt az itt lévő más feliratok betűihez képest: 10–17 centiméteresek.

A rajz pontosabb elkészítése végett (1. ábra) a jeleket megmértem, a feliratokat nejlonívekre vittem át, a kérdésesnek látszó részeket pedig nagyítóval vizsgáltam meg.

5. Az első, felső jelsor hossza a falon 92 cm, és 10 grafémát tartalmaz. A jelek hangértékének a megadásával (feloldásával) jobbról

balra haladunk, a székely (magyar) rovásemlékek zömének ez az elolvasási iránya.

A legelső, balra dülő betű rovásírásunkban az úgynevezett száras S-et jelenti, jól megépített forma, a rovó mindhárom szárának a végét kis vízszintes vonallal zárta le, tehát „megtalpalt” jel. Érdekes, hogy ezt a talpalást az „írnök” nem vitte végig következetesen, csak három-négy helyen alkalmazta. Jelünk 4. és 8., a harmadik sorban pedig 7. és 8. betűként is előfordul. A pontozott részek a vonalak futásának bizonytalan voltára utalnak.

Rovásírásunkban ezt a betűformát a homoródkarácsonyfalvi első (13. sz. eleje-közepe) és a csíkszentmiklósi–csíkszentmihályi (1501) emlék őrzi, annyi eltéréssel, hogy a mellékvonal nem jobb, hanem bal felől található. Viszont azonos formában látható a 14. századi esztergomi rovásírásos pecsétgyűrű jelkészletében.

A második graféma A (Á) hangértékű, felső háromszögét besatíroztuk, mivel ez a része is mélyített. A háromszög alatti pontok s a felette való „ür” falból kiálló követ jeleznek, talán emiatt sikeredett oly „kicsire” a felső rész.

A harmadik és a hatodik jegy egyértelműen a C betűvel azonos, többször is előfordul a székelydályai feliratban (14. sz. második fele), valamint a nikolsburgi ábécében (15. sz. második fele). Utalnunk kell arra, hogy betűnket a cirill írás is ismeri. A Moldvában 1401–1404 között tevékenykedő Grigore Țamblac (ejtsd: Cámblák) tollából – például – 23 szláv nyelvű prédikáció maradt fenn. Jó Sándor vajdának is dolgozott. Nála a betű eltérő jegyeket hordoz: a főszárhoz csatlakozó két mellékvonal egészen lefut. Összetett jelként is ismert.² Az ötödik jel rovásírásunk J betűje, de a korai időkben (13–16. sz.) I hangértéket is „viselt”. A harmadik sorban háromszor is előfordul, hatodik, kilencedik és tizenkettedik (utolsó) grafémaként.

A hetedik jelünk Ū betűként szerepel a rovásemlékekben, néha összekeveredett az Ő-vel. Kései, 16–18. századi anyagunkban már egyértelműsödött a „jelentése”. A második és a harmadik sorban is szerepel. Betűnk után mintha szóköz következne.

A kilencedik (utolsó előtti) grafémánk eddig még nem fordult elő a székely (magyar) emléktanyagban. Belső mellékvonalát nézve a G betűt juttatja eszünkbe, viszont fent a főszár „továbbmegy”. Előfordul a harmadik sorban is, negyedik jegyként.

A felső sor utolsó jele a latin K betűvel azonos, a klasszikus görög ábécében és a cirill írásban is szerepel, tehát általánosan ismert forma.³ Rovásírásunkban Ő-ként szerepel (1501). Különben a betű romlott állapotban van, a felső, jobb felőli részen leomlott a vakolat, létét szaggatott vonal jelöli.

A második sorban két graféma látható, a függőleges vonal Sz hangértékű, az ótűrkök és a kazárok is használták, szintén Sz-ként. Ide sorolható a harmadik sorbeli tizedik jegy és a legel-

² *Istoria literaturii române*. Buc. 1964. 264–265.

³ Kéki Béla: *Az írás története*. Átdolgozott 2. kiadás, Bp. 1975.

ső, balra dülő vonalacska is. Ez utóbbi fölött a fénykép keresztet mutat, amely viszont nem szerves része a grafémának, a falon utólagos karcolások láthatók.

Az alsó, harmadik sor összesen 12 jelből áll, jó részükről már szóltunk. A falon 93 cm-es hosszúságot „birtokolnak”.

A második betűnek V a hangértéke, felső, bal része sérült. A bal felőli szára pontosan a sarok mentén fut le, itt találkozik a támpillér a déli fallal. Tehát a most bemutatott két első jel nem a támpilléren, hanem a déli falon van. Megjegyezzük – kicsit megkésve –, hogy a felső sor legelső betűjének jobb felőli szára is „átnyúlik” a déli falra.

A székely (magyar) rovásírás szempontjából egészen különleges megépítésű az ötödik és a tizenegyedik graféma. Emlékanyagunkban eddig nem fordult elő, megtalálható viszont a romániai ócirill kéziratokban és nyomtatványokban. Sőt már a távoli múltban is „hasznosították”: az 1970-ben előkerült Alma-Ata környéki ezüstcsészén jól megformált változattal szerepel. Ma már biztosnak vélik szkíta eredetét. Kelte: i. e. 5. század.⁴

A sort stilizált emberforma vonalas rajza zárja, nyilván nincs betűértéke, megformálását a mellékelt fénykép elég jól mutatja. (A fotót lásd Tánzos Vilmos tanulmányában.) Rajzunkon nem tüntettük föl.

Utalnunk kell arra, hogy a bemutatott három jelsor alatt más kéztől származó latin betűs szó olvasható: Deacon (Diacon). Az N utáni néhány betű eléggé bizonytalan megformálása. A felső sor első grafémájától jobbra (már a déli falon) cirill betűs, töredékes felirat van, alatta, kissé jobbra, görögös-cirilles jellegű grafémák sorakoznak. Főnt magasan, a Szent Kristóf-jelenettől balra két bizánci típusú keresztet véstek, itt-ott betűk nyomai is láthatók. Nem székely (magyar) rovásjelek. Mindezek számbavétele külön tanulmányt igényelne.

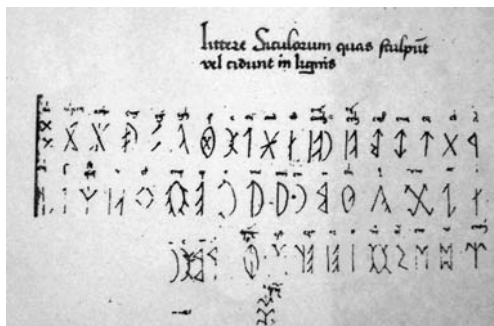
6. Magunk tehát a bemutatott három sor betűkészletét a székely (magyar) rovásírás anyagába soroltuk be. Talán joggal: a 24 betűből csak négynek nincs (nem volt) eddig magyar megfelelője. Ez a szám lecsökken, ha csak a betűtípusokra figyelünk. Feltűnő viszont, hogy ebben a szép betűhalmazban nem fordul elő – például – egyetlen B, Cs, F, K, L, N, P, T stb. mássalhangzó, a magánhangzók száma pedig elenyésző. Meglehet, mássalhangzós írással szembesülünk. Az Árpád-korból több ilyen feliratunk van: a homoródkarácsonyfalvi (első), vargyasi, alsószentmihályi stb. Ugyanezt a gondolatot fölvetjük a cirill betűk vonatkozásában is. Nincs egyetlen sajátos megépítésű jel sem, mint például: B, C, Cs, D, F, G, P, S, Z, Zs stb. És vajon létezett-e mássalhangzós írás a cirill írásgyakorlatban?

Tánzos Vilmos tanulmányából világosan kiderült: adottak voltak a lehetőségek arra, hogy a moldvai lakosság egy része a székely (magyar) rovásírással is megismerkedhessék. Erdély és Moldva népe évszázadokon keresztül nagyon szoros kapcsolatban állt egymással. Magunk csak egyetlen adatra hivatkozunk. Zöld Péter 1781. január 11-én latin nyelvű jelentést írt, amelyet Molnár János 1783-ban le is fordított magyarra. Íme kis részlet belőle: „Urunk 1420-dik esztendejében (...mint állandó híre vagyon a moldvai magyaroknál) Erdélyországból sok szász és székely méne által Moldvába [...]. Ezen szászoknak némely maradéki, úgy tetszik, magokat a moldvai magyarokhoz vették...” Lám, a népi hagyomány nagy megőrző erejéről esik itt szó: a 15. századi eseményeket még 350 év múlva is elevenen számon tartotta a népi emlékezet. Adatunkat Faragó József balladaválogatásából vettük.⁵

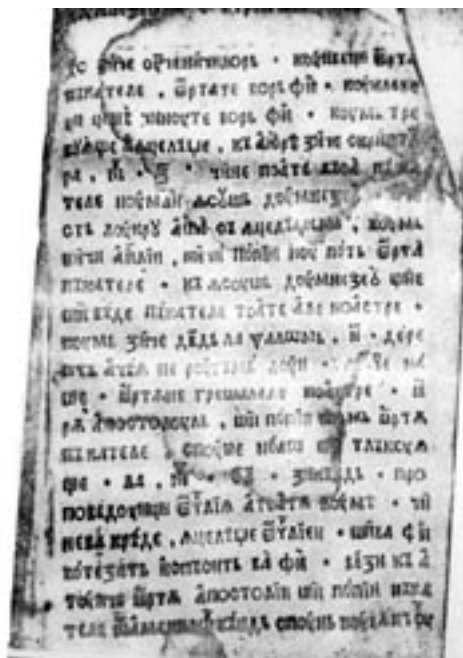
Az eddigi szak kutatás többször is szólt már Moldvában előkerült, írott tárgyi eszközökről. A Radocsányban (Rădășeni) „a Cucuteni A kultúra telepén a felszínen talált” baltáról például

⁴ Forrai Sándor: *Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig*. Lakitelek 1994. 255.

⁵ *Csángó-magyar népballadák*. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kvár 2002. 8.

2. ábra

3. ábra

több értekezés íródott. A karcolt jeleket egyes kutatók megpróbálták ősinek bemutatni, a Tordos-jelcsoportban is szerepeltették őket. Makkay János így összegezte: „... esetleg középkori moldvai (türk vagy székely) rovásírás maradványaival állhatunk szemben vagy egyszerű hamisítással.”⁶

7. Már ismert „szokás”: az átlagolvasó – látva a régi betűket, betűcsoportokat – rögtön megkérdezi: jó-jó, de vajon, mit jelentenek a betűk? Vannak emlékeink, amelyeknek értelmezése, elolvasása alig ütközött akadályba, másoknak több olvasati lehetőségük is fölvetődött, de vannak olyanok is, amelyek eddig „nem adták meg magukat”, azaz megfejtetlenek. A betűhalmazok feloldása nem könnyű feladat. Magam 1978-ban ismerkedtem meg a homoródkarácsonyfalvi első felirat betűrendszérével, de a megnyugtató megoldás csak 2003-ban „ugrott be”, tehát negyedszázadig foglalkoztatott. A moldvabányai felirat is őrzi titkait. Érdeemes idéznünk (Mike Bálint – Kósa Ferenc nyomán) Németh Gyula egykori megállapítását: „Ami az elolvasást illeti, a második sorban megoldandó feladat [...] A germán rúnafeliratok jó nagy része is megfejtetlen vagy kétes megfejtésü.”⁷ Közlésünk nyomán bizonyára sorjázni fognak az elolvasási kísérletek.

8. Végül datálnunk kell a feliratokat. Tánzos Vilmos kimerítő, gondos „eszmefuttatása” nagyban megkönnyítette munkánkat. A katolikus ferences templom az 1410-es évek körül épült, a feliratok tehát nem keletkezhetek hamarabb. Utaltunk arra, hogy a jelsorok a támpilléren vannak. Vajon mikor emelték a támpilléreket? Magam – többször is körbejárva

a „maradék” épületet – úgy látom, hogy a tartóoszlopok egyidősek a toronnyal, a hajóval és a szentéllyel, tehát a templom egészében már egységes gótikus stílusban épült. Úgy gondolom, hogy a feliratok 1410 és 1440 között kerülhettek a falra. Tánzos írásából kiderül, hogy Moldvabánya a 14. században fejedelmi, a 15. században pedig püspöki székhely volt. Viszont: a 15. század végén megkezdődött, a 16. században pedig nagymértékben fölfokozódott az erdélyi magyar ferencesek Moldvából való kiszorulása. Az erőszakos átkereszteltetések, ágyúkkal való rombolások, fölégettetések, a sorozatos tatár betörések azt eredményezték, hogy az 1680-

⁶ Makkay János: *A tartariai leletek*. Bp. 1990. 68–69.

⁷ *A dálnoki református templom és rovásfelirata*. Korunk XI (1981). 3. sz. március. 218.

as években minden művészeti értékével együtt megsemmisült a moldvai katolicizmus fellegvára is.

Ha történetesen mégis bebizonyosodna, hogy a támpillérek emelésére később került sor, akkor datálásunk módosulna. Nem alapvető jelleggel. A betűk „stílbeli” karaktere megbírja a fél évszázados, esetleg százados későbbi kelteztét.

9. Érdeemesnek látjuk közölni a már emlegetett nikolsburgi ábécét (2. ábra), amely a 15. század második felében keletkezett. A jelkészlet fölé írt latin cím jól igazolja a betűsor székely mivoltát. Így kezdődik: *Littere siculorum...* Az ábécében néhány jel teljesen azonos a moldvai feliratok egyik-másik betűjével. A grafémák megépítésében koncepcióbeli egyezés figyelhető meg.

Ugyancsak érdemes látnunk egy részletet a Coresi által megjelentetett *Cazania (Evangelie cu învățătură)* című könyvből (3. ábra). A cirill betűkkel írt román nyelvű kiadvány 1581-ben látott napvilágot.

A moldvabányai háromsoros rovás emlék a székely (magyar) rovásírás keleti elágazása. *Természetes* elágazódás, amit a művelődéstörténeti adatok mélységesen alátámasztanak.